

ZNACZENIE I SYMBOLIKA HERBU GRYFINA

Herb, zarówno miejski, jak i szlachecki czy kościelny, jest znakiem prawnym. Przekazuje on konkretne informacje o swoim właścicielu i zbudowany jest według ściśle określonych zasad. Pierwsze herby rycerskie pojawiły się w Europie Zachodniej w 1. połowie XII w., niedługo później wykształciły się także herby miejskie. Na przestrzeni wieków ich znaczenie zmieniało się, podobnie stawiane im zadania. Początkowo główną i najbardziej istotną była funkcja prawnoreprezentacyjna. Herb umieszczany w polu pieczęci służył do uwierzytelniania dokumentów, które bez niego nie posiadały mocy prawnej. Pod koniec XV w., wraz ze wzrostem znaczenia podpisu, ta funkcja herbu stopniowo maleje, wzrasta natomiast jego rola jako znaku reprezentacyjnego czy własnościowego.

Na Pomorzu Zachodnim pierwsze herby miejskie powstały ok. połowy XIII w. Wiązało się to w znacznej mierze z procesem lokacji miast na prawie niemieckim i stworzeniem określonych norm prawnych, przysługujących tym ośrodkom. Były one zewnętrznym wyrazem samorządności miasta, jego odrębności, praw i przywilejów oraz reprezentowały niejako jego społeczność.

Geneza herbu miejskiego nierozzerwalnie łączy się z pieczęcią. Przez pierwsze stulecia jego istnienia granica między herbem, godłem herbowym a wizerunkiem napieczętym była dość płynna. Wystawcy dokumentów traktowali je niejednokrotnie jako swoistą całość, używając wręcz zamiennie tych nazw, lub stosowali dwa określenia naraz, nadając miastu „pieczęć i herb”. Zamieszczone w tekście nadania rysunki również bywały kompilacją sprzecznych elementów. Podawały przykładowo wizerunek godła otoczonego legendą, co charakterystyczne jest tylko dla pieczęci, oraz barwy poszczególnych elementów wizerunku – występujące przecież wyłącznie w herbie. Pewne utożsamienie godła herbowego z napieczętym wynikało z faktu, iż tak jeden, jak i drugi posiadały wówczas ten sam charakter uwierzytelniającego znaku prawnego. Nierzadko zresztą oba godła były rzeczywiście jednakowe, gdyż w przypadku miast, które już przed wytworzeniem się faktycznego herbu posiadały pieczęć, wizerunek napieczęty ulegał często heraldyzacji i umieszczany był w polu herbowym. Był to proces niejako naturalny, gdyż godło, które zdążyło się już zakorzenić

w świadomości mieszczan, stanowiło gotowy symbol danego ośrodka i jego odrębności. Nie było więc przeważnie powodu, by stwarzać kolejny.

Warto tu zwrócić uwagę na rozróżnienie między herbem a godłem herbowym, pojęcia te nie są bowiem tożsame. Właściwy herb zbudowany jest z kilku elementów, a godło jest tylko jednym z nich. Ich znaczenie i ilość jest różna w przypadku herbu szlacheckiego i miejskiego. Ten ostatni jest pod tym względem nieco uboższy. W podstawowym kształcie składa się z tarczy, godła oraz barwy. Ta ostatnia bywała wprawdzie w heraldyce polskiej lekceważona i traktowana jako element drugorzędny¹, jednak obecnie przyznaje się jej odpowiednią rangę. W bardziej efektownej, reprezentacyjnej wersji herbu, oprócz tych podstawowych elementów, umieszczano także koronę, trzymacze, bardzo rzadko natomiast hełm z klejnotem czy labry.

Kwestia takiej budowy jest zresztą w odniesieniu do polskiej heraldyki miejskiej dość problematyczna. Według ustalonych zasad godło bez tarczy nie jest herbem. Jednak w praktyce często występowało ono samodzielnie, zwłaszcza gdy umieszczano je w celach dekoracyjnych i gdy jego kształt nie wymagał zespolenia polem tarczy. Nie ma jednak wątpliwości, że godło takie spełniało przy tym funkcje herbowe. Historycy polscy różnie odnoszą się do tego zagadnienia, generalnie trzeba zdawać sobie sprawę z tego, iż heraldyka miejska bardzo długo nie miała ściśle określonych reguł, co jest przyczyną licznych nieprawidłowości czy nietypowych rozwiązań².

Ze względu na znaczenie herbu zawartość treściowa jego godła zależna była od właściciela miasta. W przypadku ośrodków innych niż królewskie wymagało to dodatkowo akceptacji władcy, podobnie jak sam fakt nadania. Zasadniczo godła dzielą się na dwie grupy: figury zaszczytne (geometryczne) i mobilia. Te ostatnie zdecydowanie dominują w heraldyce miejskiej. Przedstawiają one wszelkiego rodzaju elementy ze świata fauny, flory, martwej natury, życia ludzkiego, a także dość często wytwory ludzkiej wyobraźni i istoty legendarne. Typowa dla mobiliów jest ich daleko posunięta schematyczność i stylizacja. Cechy charakterystyczne są wyolbrzymione, a pozycja czy kształt zbliżony we wszystkich herbach, niezależnie od regionu. Nie przywiązywano także wagi do proporcji. Jest to zupełnie zrozumiałe, biorąc pod uwagę, że wszystkie godła mają charakter symboliczny. Warto przy tym zaznaczyć, że wyrażają wyłącznie pozytywne wartości.

Mobilia w herbach miejskich przewyższały bogactwem form godła herbów rycerskich. Jednak nie wszystkie motywy były stosowane równie chętnie. Te najpopularniejsze można

¹ Jest to jedna z podstawowych różnic między heraldyką polską i zachodnią, która przywiązuje do barwy ogromną wagę, tworząc niejednokrotnie szereg herbów o identycznym godle, lecz w innej kolorystyce.

² Więcej w: M. Adamczewski, o.c., s. 259-260.

ogólnie podzielić na kilka grup: godła architektoniczne, religijne, mówiące i literowe, dynastyczne i terytorialne (herby panujących), rycerskie (założycieli lub właścicieli), kościelne (duchownych), wyobrażenia charakteryzujące mieszkańców i okolice miasta oraz przypadkowe (o nieznanym pochodzeniu)³.

Na Pomorzu Zachodnim herby miejskie pojawiły się w połowie XIII w., wraz z nadawaniem miastom praw miejskich. Wtedy też, 1 III 1254 r., książę Barnim I lokował Gryfino na prawie miejskim magdeburskim. Możliwe, że już wtedy miasto otrzymało swój herb, znany z nieco późniejszych pieczęci. Przedstawia on czerwonego półgryfa w srebrnym polu, unoszącego się nad czarnym⁴ pniem drzewa w pas z obcięzonymi konarami i korzeniami, pod skrzydłem półgryfa umieszczona jest złota gwiazda pięcio- lub sześcioramienna. Jest to herb bardzo charakterystyczny dla heraldyki zachodniopomorskiej. Głównym elementem godła jest bowiem gryf, legendarne skrzydlate zwierzę o ciele półlwa i półorła, symbolizujące siłę i potęgę⁵. Jako znak panującej na Pomorzu Zachodnim książęcej dynastii Gryfitów⁶, gryf lub jego część był bardzo często spotykanym motywem herbowym w tym regionie. Poza Gryfinem występował m.in. w herbie Szczecina, Dymina (Demmin), Gryfic, Gryfii (Greifswald), Płotów, Wkryujścia (Ueckermünde) czy Wołogoszczy (Wolgast), choć najczęściej w połączeniu z innymi jeszcze elementami. Herb Gryfina należy do grupy herbów mówiących, czyli obrazujących nazwę miasta. Nawiązuje on do niemieckiej nazwy *Greifenhagen*, pochodzącej od słów *Greif* – czyli gryf⁷ i *Hagen* – wcześniejszej formy słowa *Hain* oznaczającego zagajnik, wyodrębniony obszar leśny⁸. Dość zagadkowym elementem jest gwiazda. Może symbolizować ona siłę i władzę, może też być jedynie dekoracyjnym wypełnieniem pustej przestrzeni pola. Tadeusz Białecki sugeruje, iż może ona oznaczać prawa mennicze Gryfina. Taka próba interpretacji wynika prawdopodobnie z faktu, że gwiazda po raz pierwszy pojawiła się na pieczęci z 1339 r., kiedy to miał zostać wystawiony dokument nadający miastu przywilej menniczny⁹. Pogląd ten nie wydaje się wiarygodny. Samo

³ A. Plewako, J. Wanag, *Herbarz miast polskich*. Warszawa 1994, s. XX.

⁴ T. Białecki podaje wprawdzie barwę zieloną, jednak wydaje się, że opis O. Huppa jest bliższy prawdy. Zob. T. Białecki, *Herby miast Pomorza Zachodniego*. Szczecin 1991, s. 56; O. Hupp, *Wappen und Siegel der Deutschen Städte, H. 2: Pommern, Posen und Schlesien*. Berlin 1854, s. 85.

⁵ T. Bolduan, *Gryf. Godło Pomorza*. Gdańsk 1971.

⁶ Pierwszy raz umieścił w herbie gryfa książę dymiński Kazimierz II w dokumencie z 1193 lub 1194 r.

⁷ Słowo *Greif* oznaczać może także dynastię Gryfitów. *Zur Geschichte der Stadt Greifenhagen*. BS, Bd. V, H. 2, s. 161.

⁸ Jest to nazwa analogiczna do nazwy *Greifswald* (*Greif* – gryf, *Wald* - las), w dokumentach pisanych językiem dolnoniemieckim nazwa *Greifenhagen* przyjmowała wręcz formę *Griefenwold* lub *Gripenwold*; podobny jest także herb tego miasta.

⁹ T. Białecki, o.c., s. 54.

zagadnienie tego przywileju jest problematyczne. Zarówno H. Dannenberg, jak i E. Bahrfeldt wspominając o nim podają datę 1440 r., jednak żaden z nich nie znał monet, które można by przypisać mennicy gryfińskiej, żaden nie cytuje też dokumentu, będącego źródłem tej informacji¹⁰. Możliwe, iż miasto otrzymało zgodę na bicie monety, jednak z niewiadomych powodów nigdy z niej nie skorzystało.

Warto wreszcie zwrócić uwagę na to, iż herb Gryfina został stworzony zgodnie z obowiązującą zasadą alternacji, czyli nie nakładania barwy na barwę, czy metalu na metal. W polu na srebro, czyli metal, nałożone są barwy - czerwień gryfa i czerń pnia. Wyjątkiem jest wprawdzie gwiazda, gdyż złoto również jest metalem, jednak w tym przypadku trudno byłoby znaleźć kolor bardziej odpowiedni.

Wizerunek herbu Gryfina ulegał w przeciągu stuleci pewnym, mniej lub bardziej znaczącym, przekształceniom. Aby najlepiej zilustrować ewolucję godła herbowego, warto omówić godła niektórych znanych obecnie pieczęci miasta, są one z nim bowiem ściśle powiązane, przez co stanowią doskonałe źródło historyczne do tego zagadnienia¹¹.

- Najstarsza pieczęć znana jest z dokumentów wystawionych w 1278 i 1327 r. Mimo że zachowała się jedynie we fragmentach, jest możliwa do identyfikacji. Jest to pieczęć główna miasta. Znajduje się na niej półgryf i sękaty pień w pas¹².
- Następna pochodzi z 1339 r. od poprzedniej różni się kształtem pnia - gładkim i lekko wygiętym oraz, przede wszystkim, umieszczeniem w polu pięcioramiennej gwiazdy.
- Typowy dla XIV w. kształt ma pieczęć, którą opisują H. Dannenberg i O. Hupp, nie podając danych odnośnie jej pochodzenia. (Ryc.) W przekratowanym polu widnieje półgryf nad pniem z trzema sękami i trzema korzeniami oraz sześcioramienna gwiazda. Pieczęć bardzo podobną w stylu, lecz bez przekratowanego tła podaje F. Hayn¹³.
- Istotną zmianę przynosi pieczęć sekretna (mniejsza) z 1348 r. (Ryc.) W jej polu umieszczona jest cała postać gryfa. Stoi on na pniu z sękami i korzeniami, z lewej strony dodano potrójny liść. Zachował się jedynie odlew gipsowy tej pieczęci¹⁴, jest jednak bardzo niewyraźny i w rzeczywistości trudno z całą pewnością stwierdzić, jak

¹⁰ H. Dannenberg, *Münzgeschichte Pommerns im Mittelalter*. Berlin 1893, s. 176; E. Bahrfeldt, *Zur Mittelalterliche Münzkunde Pommerns*. Berlin 1893, s. 7 – 8. Także *Historia Pomorza*, t. 1, cz. 2, red. G. Labuda. Poznań 1969, s. 236.

¹¹ Opis pieczęci patrz: M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast polskich XIII i XIV wieku*. Roczniki Towarzystwa naukowego w Toruniu, Toruń 1960, s. 92-93; O. Hupp, o.c., s. 85.

¹² Pommersches Urkundenbuch, Bd. VII, nr 4262.

¹³ F. Hayn, *Das Stadtbild von Greifenhagen in seiner historischen Entwicklung*. Greifenhagen 1930, po s. 6.

¹⁴ Odlew znajduje się w Muzeum Narodowym w Szczecinie, sygn. MNS-N-556.

dokładnie wyglądają poszczególne jej elementy. Jest to o tyle istotne, że podczas gdy M. Gumowski w 1960 r. odczytał ją właśnie w podany sposób, O. Hupp pisząc o sekrecie z XIV w. i mając, wg M. Gumowskiego, na myśli prawdopodobnie ten sam egzemplarz, opisuje jego godło inaczej: jako półgryfa nad pniem z sękami i liśćmi po obu stronach. Obecny stan odlewu nie pozwala na ostateczną weryfikację obu wersji. Biorąc pod uwagę, że kolejne pieczęcie z całą postacią gryfa pojawiły się dopiero w wiekach późniejszych, nie jest wykluczone, że interpretacja M. Gumowskiego jest spowodowana zasugerowaniem się młodszymi wyobrażeniami.

- O pieczęci z 1435 r. wspomina F. Hayn, widniał na niej półgryf bez gwiazdy, nad pniem, z którego z przodu wyrastały gałązki z dwoma listkami i owocem, z tyłu zaś z trzema listkami.
- Z 1530 i 1531 r. pochodzą dalsze pieczęcie o tym samym godle – w polu umieszczony jest półgryf nad pniem – z gwiazdą i bez gwiazdy.¹⁵
- Dalsze wizerunki gryfów prezentują dwa nieme sygnety, o których pisze O. Hupp. Na obu widnieje cała postać zwierzęcia, na drugim dodatkowo hełm z klejnotem – pękiem pawich piór.
- Z końca XVII w. pochodzi owalna pieczęć sądu miejskiego, w której umieszczono ponownie starsze i aktualne (pomijając brak gwiazdy) godło, ukazujące półgryfa unoszącego się nad sękatym pniem.
- W 1744 r. powstała pieczęć i jej naśladownictwo, w których polu gryf stoi na lekko wygiętym pniu.
- Wreszcie na bramie miejskiej widnieje herb z 1900 r., na którym umieszczono całą postać zwierzęcia.

Ostatnie stulecia charakteryzowały się więc znaczną niekonsekwencją w stosowaniu na przemian gryfa i półgryfa. Trudno powiedzieć, dlaczego w części pieczęci zrezygnowano z tradycyjnego wizerunku, umieszczając całą postać zwierzęcia. Mogło to wynikać z niewiedzy lub błędu rytownika, który wykonywał te pieczęcie. Niewykluczone jest, że zasugerował się innymi, podobnymi herbami miejskimi, w których polu występował przeważnie gryf, a nie jego część. Zmiana taka mogłaby być także wywołana chęcią uszlachetnienia swego herbu, podniesienia jego wartości. Powód ten nie wydaje się jednak przekonujący, zważywszy na to, że występowanie zmienionego godła było raczej sporadyczne i nie wskazywało na wynik przemyślanej decyzji politycznej.

¹⁵ W zbiorze Muzeum Narodowego w Szczecinie znajdują się pieczęcie z 1531 r. z gwiazdą: sygn. MNS-N-15.

Na koniec warto zwrócić uwagę na to, iż heraldyka nie jest nauką martwą, a zagadnienie symboliki i wizerunku herbu wciąż budzi zainteresowanie nie tylko władz miast, ale i ich mieszkańców. Ciekawym znakiem żywotności tych kwestii są podejmowane decyzje i ewolucja, która zachodzi w wyglądzie herbów poszczególnych ośrodków. Tendencja ta widoczna jest także w Gryfinie, gdzie zastosowano nieco inne barwy godła, niż to miało miejsce przed 1945 r. Pień występujący w obecnie używanym godle jest bowiem zielony (zapewne za T. Bialeckim), a nie czarny¹⁶. Z punktu widzenia zasad heraldycznych kolor ten jest wprawdzie równie poprawny, jednak zmiana taka jest trudna do uzasadnienia. Podobnym symptomem jest wygląd herbu Gryfina, przedstawionego na chorągwi jego miasta partnerskiego Bersenbrück, gdzie zamiast pnia widnieje kształt podobny, lecz o barwie niebieskiej, mający symbolizować Odrę. Taka niezgodność godła świadczy z jednej strony niestety o braku wiedzy i zbytnej niefrasobliwości w podejściu do zagadnień związanych z heraldyką, z drugiej jednak o ciągłym zapotrzebowaniu na symbole w rzeczywistości, która na codzień zmusza do myślenia bardziej pragmatycznego i nastawionego na wymierne efekty.

Agnieszka Tomaszewska
Muzeum Narodowe w Szczecinie

¹⁶ „Herbem miasta Gryfino jest zwrócony w lewo, umieszczony w białym polu czerwony półgryf z złotym dziobem i szponami, pod którym znajduje się zielony konar, a z prawej strony na dole - żółta gwiazda. Wszystkie kontury w herbie są koloru czarnego.” Uchwała nr XIV/196/99 Rady Miasta i Gminy w Gryfinie z dnia 30 grudnia 1999r. w sprawie przyjęcia Statutu Gminy Gryfino. (roz.I, par.3, pkt 1). Należy tu jeszcze wspomnieć, że zasadniczo poszczególne elementy godła herbowego nie mają konturów, a w każdym razie nie są one elementem osobno uwzględnianym przy opisie.